

„Etninės kultūros samprata etnoso teorijoje ir jos interpretacijos Lietuvoje“

(2020 m. sausio 7 d. vykusioje diskusijoje „Etninės kultūros samprata“
skaityto pranešimo tezės)

Dr. Petras Kalnius

1. Tai, kad tokią diskusiją teko organizuoti, rodo, kad ilgai važiuojame su neišsiaiškinta *etninės kultūros* sąvoka. Ją dabar moderniosioms tautoms galimai betaiko tik žemyninė Kinija (matyt, savo laiku ją perėmusi iš sovietinės etnologijos) bei visos etnoso teorijos jau atsisako ir Rusijos etnologija, kuri kaip tik kadaise etnoso teorijos kontekste etninės kultūros sąvokos taikymą buvo išplėtusi ir moderniosioms tautoms. Bet ir joje tokia samprata gyvavo mažiau kaip du dešimtmečius.

2. Terminas etninė kultūra atsirado XIX a., kai buvo pradėta tirti kolonijose gyvenančių tautų ir tautelių kultūras. Žodžiai *etnis*, *etninės grupės*, *etninė kultūra* sumirga tyrinėtojų raštuose, tais terminais šitaip pabrėžiant tų tautų archajiškumą, atsilikimą. Negatyvia, atsilikimo konotacija Vakaruose šie terminai tapo įprasti po Antrojo pasaulinio karo, kai kilo kolonijiniai išsivadavimo karai. Nors Vakarų šalių moksle per visą XX amžių mirgėjo terminai „etniškumas“, „etninė grupė“, „etnis identitetas“, tačiau niekas iš tų šalių mokslininkų termino „etninė kultūra“ taikyti moderniosioms tautoms nematė ir šiuo metu nemato galimybės.

3. Vakarų šalių konstruktyvistams, kalbant apie nacijų kultūras, nacijos *etninė kultūra* yra visiškai neįmanoma, nes jie pačią naciją ir apskritai, tautą, pripažįsta esant išgalvotu dalyku, tikrovėje neegzistuojančiu, o primordialistai, tautų realumą pripažįstantys, lengvai išsiverčia tradicinės arba liaudies kultūros ir nacionalinės kultūros terminais. Kalbant apie dabartį, terminą *etninė kultūra* tiek vieni, tiek antri pavartoja kalbėdami apie kultūras bendruomenių, niekur pasaulyje neturinčių savo valstybingumo – indėnų, papuasų, aborigenų, lapių, eskimų ir panašių, o jeigu kalbėtų apie Baltijos šalis, tai taikytų, pavyzdžiui, karaimams, lyviams, vepsams, čigonams, bet jokių būdu netaikytų lietuviams, latviams, estams. Terminas *etninė kultūra* nacijų kultūrų kontekste ir Vakarų šalyse kartais pavartojamas, bet kaip kultūrinio nacionalizmo sinonimas arba kaip etnocentrizmo konstruktas.

4. Moderniųjų tautų tradicinėms kultūroms apibūdinti įvairių šalių mokslinėje literatūroje vartojami tokie terminai: literatūroje anglų kalba - folk culture, vokiškai – Volkskultur, prancūzai ir šiuo metu vadina net 3 terminais: *culture traditionnelle*; *culture rurale*; *culture populaire*. Išversti į lietuvių kalbą, jie skamba taip: tradicinė kultūra, kaimo kultūra, liaudies kultūra. Prancūzų mokslinėje literatūroje jie vartojami kaip sinonimai, ir jiems problemų dėl to nekyla. Lenkai turi tik terminą *kultūra ludowa*, latviai – *tautas kultūra* ir t.t. Tai, kad terminas *etninės kultūra* yra labai miglotas ir jo nederėtų vartoti anksčiau ne kartą yra pasisakę ir žymesnieji Lietuvos etnologai.

5. Tai, kad sąvokoje *etninė kultūra* lieka daug klausukų, beje pirmieji dėmesį taip pat atkreipė būtent etnologai. Klausimas sumirgėdavo jų konferencijose, tačiau nuodugnesnis svarstymas vis neįvykdavo. Diskusija žurnale „Liaudies kultūra“ buvo, bet ji neišsiplėtojo. Tai, kad yra likę daugybė neaiškumų, liudija ir EKG T raštas kultūros ministerijai, kuriame teisingai sakoma: cituoju: „Akivaizdus etninės kultūros apibrėžtumo reliatyvumas, jos interpretacijos, santykio su autentiška tradicija neaiškumas, o tai yra tiesiogiai susiję su mokslinių tyrimų šioje srityje stoka. Visa tai menkina etninės kultūros statusą, prestižą ir visuomenės palankumą jai.“ - citatos pabaiga. Čia labai tiksliai pastebėta, kad niekas iki šiol nėra pateikęs etninės kultūros apibrėžimo. Ir nėra nieko stebėtino, kad esant kultūrinių reiškinių sąmaišai, samplaikoms, tarptautinėms įtakoms, persipynimui praktiniame vartojime yra tikras chaosas, nevienodos sampratos, laisvi interpretavimai. Lietuvoje tas chaosas prasidėjo, vos ėmus vartoti etninės kultūros terminą. Nuo ypatingai susiaurintos sampratos, kai net ne visa tradicinė kultūra laikoma etninė iki pačios plačiausios, kai etninė kultūra vartojama kaip visos etnoso kultūros sinonimas.

6. Dabartiniame įstatyme esantis *etninės kultūros* sąvokos apibrėžimas nėra geras štai dėl ko: jame yra sakoma, kada etninė kultūra susiformavo, kas tokie ją kūrė ir kuo ji mums yra naudinga. Tačiau joje nieko nepasakyta, **kas yra** etninė kultūra, kas sudaro jos turinį. Ar tai yra visa etnoso kultūra, įskaitant profesionaliąją, ar tik tradicinė kultūra? Kuri visos kultūros dalis yra etninė, kuri – ne etninė? Kur yra skiriamosios ribos tarp etninės ir ne etninės kultūros? Tas iš apibrėžimo visiškai neaišku, kaip ir neaišku iš kitų įstatymo straipsnių. Be to, teisės aktuose apibrėžiant sąvokas, niekada nekalbama apie tai, kuo jos yra naudingos arba žalingos – tai gali būti nurodoma kituose įstatymo straipsniuose, o ne sąvokos apibrėžime. Pagaliau, juk etninė, o juo labiau – tradicinė, kultūra ne tik tuo naudinga, kas nurodoma apibrėžime, o dar ir kitomis prasmėmis, pavyzdžiui, prisidedanti prie nacionalinio saugumo [Į įstatymą esančioji formuluotė lengvai praslydo, veikiausiai, todėl, kad nei Seime, nei aukštuosiuose valdžios postuose lietuviai neturėjo savo *beatos šidlos* (kas buvo pavykę lenkams)]. Toks apibrėžimas palieka landą traktuoti etninę kultūrą kaip nori: vieną dieną vienus dalykus laikyti etnine kultūra, kitą dieną – kitus. Taip ir atsitiko. Tai, kad įstatyme esantis etninės kultūros sąvokos apibrėžimas kultūrininkų bendruomenės suvokimui, kas yra etninė kultūra, nedavė absoliučiai jokios naudos, iliustruoja daugybė pavyzdžių, kai etnine kultūra nebūdavo laikoma tautosaka, tautodailė, liaudies architektūra. Nevienoda samprata buvo anksčiau, yra ir dabar net ir EKG T dokumentuose.

7. EKG T pasirinko stovėti ant rusų etnologų sukurtos etnoso teorijos pamatų, nes iš jos perėmė ne tik terminą, bet ir fundamentalųjį jos postulatą, kad etninė kultūra išskirtina ir taikytina ir moderniosioms tautoms. Bet štai kas atsitiko: dalį tos teorijos nuostatų perėmė, dalį – ignoravo, iškraipydami joje esančią etninės kultūros sampratą. Bet kai sakoma, kad čia yra mokslinių tyrimų stoka, jau reikia tam tikro patikslinimo: pastangų tuos dalykus išsiaiškinti etnoso teorijos kūrėjai dėjo daug, bet tų pastangų vaisiai nebuvo puikūs. Teoretikai, kurie tą terminą nutarė taikyti ir moderniosioms tautoms, pastebėjo, kad jis nepasiduoda ne tik apibrėžiamas, bet ir sukonkretinamas. O Lietuvos kultūrininkai kartais sako: štai, paėmėme, apibrėžėme, ir nebuvo sunku. Bet dabar pripažįsta, kad reikia su ta tariamai buvusia aiškia samprata kažką daryti.

8. Etnoso teorijos kūrimo pradininku laikytinas rusų etnologas emigrantas Širokogorovas, o ją užbaigė kurti sovietinių etnologų lyderis J. Bromlėjus su bendraminčiais apie 1973 metus, bet ir po tos teorijos sukūrimo apie 10 metų aprobeuoto termino *etninė kultūra* apyvartoje nebuvo. Teoretikai ilgai ginčijosi, ar *etnoso kultūra* ir *etninė kultūra* yra tas pats? Apibendrinti ir galutinį išaiškinimą galiausiai ryžosi etnoso teorijos pagrindėjas Bromlėjus, praėjus lygiai dešimtmečiui po etnoso teorijos deklaravimo. Jis ryžosi išskirti kriterijų, padedanti apčiuopti etninės kultūros ribas. Čia Bromlėjus tvirtai pabrėžia, kad **ne visa etnoso kultūra yra etninė**, ir etninės kultūros nedera painioti su etnoso kultūra apskritai, nes, jo teigimu, etnoso kultūra apima ne tik etninius, tautiškai specifinius, bet ir tarpetninius kultūros komponentus. Ir kiti teoretikai, galiausiai, su tuo sutiko. Etnoso (kitaip sakant - tautos) kultūra, bet ne etninė kultūra, etnoso teorijoje yra visa tautos kultūriniam gyvenime esanti, vartojama kultūra, kuri apima tradicinę savo tautos kultūrą, taip pat vartojamą tarpetninę bei kitatautę kultūrą, adaptuotą konkrečioje tautoje. Mes tokią vadintume nacionaline kultūra. Tuo tarpu etninės kultūros pavyzdys gali būti matomas kaip tam tikrą etnosą išskiriantis iš kitų **ženklas** ir išimtinai yra tos tautos (etnoso) priklausomybė. Kultūra, kaip etninė, išryškėja surandant joje tuos specifinius požymius, bruožus, kurie neaptinkami kitų tautų kultūrose ir kurie padeda atskirti vieną etnosą nuo kito. Neretai tuos savitus, išskiriančius ženklus galima aptikti tik atlikus specialius etnologinius tyrimus. Nors etnoso teorija tradicijos neneigia, bet esminiu etninės kultūros atpažinimo markeriu laiko ne tradiciją, o etninio savitumo ženklus, žymenis, aptinkamus kultūros reiškinyje arba kūrinyje.

9. Žargonybės *etnokultūra* nei iki etnoso teorijos kūrimo, nei vėliau mokslinėje literatūroje niekas iš mokslininkų nevartojo, nevartoja ir šiuo metu, nes tada būtų neaišku, ar galvoje turima etnoso, ar etninė kultūra. Nėra žodžio «этнокультура» ir etnologinėje literatūroje rusų kalba. Tačiau visada buvo vartojami terminai „etnokultūrinės tradicijos“, „etnokultūrinis laukas“, „etnokultūrinės orientacijos“ ir kiti reiškiniai su pažyminiu etnokultūrinis(ė), bet ne

etnokultūra. Ta žargonybė, kaip tariamai patogi santrumpa, atsirado Lietuvoje, jos autoriai – ne mokslininkai, o „etninės kultūros puoselėtojai“. Tačiau ši žargonybė Lietuvoje yra tiek prigijusi, kad kai kada net verčiant iš svetimos kalbos žodžiai „etninė kultūra“ išverčiami kaip etnokultūra.

10. Nepaisant didžiulio etnoso teorijos kūrėjų triūso, jų darbo vaisiai nebuvo labai puikūs, nes, susidūrę su objektyviais sunkumais, etninės kultūros apibrėžimo ir jie nesukūrė. Nepaisant nurodyto kelio, kaip būtų galima atpažinti etninės kultūros reiškinių, jos samprata etnoso teorijoje tam tikrais atvejais lieka pažeidžiama. Yra nemažai mišrių, susipynusių kultūros reiškinių, atvejų, bet klasifikuojant jie slepiasi tirštame rūke, lieka pilkojoje zonoje, nepasiduoda padedami į vieną ar kitą lentynėlę. Akivaizdu, kad ir teoretikams nebuvo visiškai aišku, kur, tais painiais atvejais, yra etninės kultūros ribos. Matyt, dėl to jie nesuformulavo ir etninės kultūros apibrėžimo, o tik pasiūlė kelius, kaip ją atpažinti.

11. Pranešimo pabaigoje kaip išvadą siūliau dvi galimas išeitis iš keblios padėties:

a) jeigu mes naudojames etnologijos mokslo terminu *etninė kultūra* ir pripažįstame fundamentalųjį etnoso teorijos postulatą, kad etninės kultūros fenomenas išsiskiria ir moderniosiose tautose, jeigu esame tos teorijos vagoje ir nė už ką nenorime atsisakyti etninės kultūros termino, tai tada neturėtume kvestionuoti ir to, ką etnoso teorija laiko etnine kultūra. Tada dar kažkaip būtų įmanomas etninės kultūros termino vartojimas, nors tai ir regresyvus sprendimas.

b) O jeigu nesilaikome etnoso teorijoje esančios etninės kultūros sampratos (jos iš tikrųjų nesilaikome) ir deklaruojame, kad etninė kultūra – tik tradicinė kultūra ir daugiau niekas, tai tada atsisakykime to beždžioniavimo, išmeskime ir tą mums po kaklu pakabintą akmenį, klaidinantį terminą etninė kultūra, ir prisipažinkime, kad giname ir puoselėjame tradicinę, o ne etninę kultūrą, nes etninė kultūra nėra tradicinės kultūros sinonimas. Juo labiau, kad didžiausios grėsmės kyla tik tradicinei kultūrai. Tada prisijungtume prie Vakarų etnologų stovyklos, kurie vartoja du su modernųjų tautų kultūra susijusius terminus: tradicinė (liaudiškoji - *folk*) kultūra ir nacionalinė kultūra. Tada viskas atsistotų į savo vietas. Ir EKGK tada turėtų vadintis Tradicinės kultūros globos taryba, įstatymas – Tradicinės kultūros pagrindų apsaugos įstatymas, ir jokių prieštaravimų nebeliktų. Trečio kelio aš nematau. Tradicinę kultūrą iš visos nacijos kultūros nesunkiai atskiria tiek viena, tiek kita stovykla, o štai etninę kultūrą netgi etnoso teorijos kūrėjai atskiria sunkiai, o Vakarų etnologinių ir antropologinių mokyklų atstovai, kalbant apie nacijų kultūras, mano kad iš viso neįmanoma išskirti, nes nacijos kultūroje į kietą konglomeratą yra susipynę savų ir svetimų, tradicinių ir netradicinių, standartizuotų kultūrų reiškiniai, ir todėl etninio savitumo, išskirtinumo dėmuo tame visame konglomerate tampa neapčiuopiamas arba sunkiai apčiuopiamas.